

עוד על הקונפליקט הקרקעי בין

בדוויי הנגב לבין המדינה*

על מה שהתחדש בשנתיים האחרונות בנושא,

וכן אירועי אוקטובר-נובמבר 1997

כדוגמה נוספת להתמשכות הקונפליקט

יוסף בן-דוד**

מאמר זה מהווה המשך לשורת פרסומים שלי בנושא הקונפליקט הקרקעי בין בדוויי הנגב לבין המדינה, שהמרכזיים שבהם מובאים ברשימת המקורות המופיעה בסוף המאמר. רובם, לכד מן הספר "אדמת מריבה" (בהוצאת "המרכז לחקר החברה הערבית" בבית ברל), הם פרי מחקרים שערכתי במסגרת "מכון ירושלים לחקר ישראל" ו"המכון לחקר שימושי קרקע", שחברו יחד לסייע לי במחקר שיתפרסם בקרוב, ואשר נושאו הוא: "הבדווים בישראל — חברה בתמורות".

משום מה, ודווקא במהלך כתיבת מאמר זה, חשתי בצורך להרים את הראש ולהיווכח שגם באמריקה קורה משהו מתמיה בעניין האדמות של האינדיאנים. אולי היו אלה פתכה או סרט בטלוויזיה שמצאתי בהם דמיון מפתיע למה שקורה כיום אצל הבדווים בנגב. אין זה אומר שלא ידעתי על כך — אך ההתאמה, בעיתוי ובפרטים, שכנעה אותי לחקור את ההיבט הקרקעי אצל האינדיאנים באמריקה הצפונית. מכאן גם התעורר בי הצורך, סוף-סוף, לבנות רקע תאורטי השוואתי ביניהם לבין בדוויי הנגב, ובאותה הזדמנות לכלול גם את בדוויי המזרח-התיכון בנושאי קרקע וישוב.

למושג "קרקע" שמות נרדפים שלכל אחד מהם משמעות שונה, הנקבעת על-פי המקום, הזמן וההקשר. המושגים הם: "אדמה", "טריטוריה", "מרחב מחיה", ועוד. לדעתי, ההתייחסות היא לאותו עצם פיזי, אך בקונטקסטים שונים משתנות הן הישות והן המשמעות — משום שמרגע שמיוחסת לאדמה משמעות ספציפית, היא חדלה להיות סתם עצם. באשר לענייננו כמאמר הנוכחי, למושג "קרקע" יש משמעות פוליטית, אף שלא נזנחות בו גם משמעויות וערכים נוספים — החברתית, התרבותית, הרגשית, הסמלית ועוד — שחשיבותם משתנה מתרבות לתרבות, ממקום למקום ובין הקשר מסוים לאחר. קרק (1995) עורכת קטגוריזציה דיכוטומית ביחס לערך האדמה בתרבויות פרה-טכנולוגיות, והיא עושה הבחנה בין הערך

האינסטרומנטלי (ובעיקר הכלכלי והפוליטי) לבין הערך המיתי.¹ כאשר הזיקה לאדמה היא מיתולוגית, דתית, רגשית, היסטורית וחברתית, ואיננה רק זיקה לנכס חומרי-כלכלי, אין היא פשטנית כלל ועיקר; שכן ערך כלכלי ניתן לאמור בכסף, אולם את האדמה, שלה מיוחסים גם ערכים אחרים, קשה לאמור בכסף או בתמורה חומרית אחרת. כאן המקום להזכיר את השינוי שחל אצל בדוויי הנגב בהתייחסות לאדמה, שבה מעורבים כיום יסודות רגשיים, פוליטיים ולאומיים – כל זאת, כמובן, לצד הערך הכלכלי. מצב זה רק מקשה ויקשה על נציגי הממשלה שישתתפו במו"מ על פשרה ביחס לקרקע. יתר על כן, אם מטעמים של אסטרטגיה יעמדו בסירובם, על בסיס הטענות הרגשיות והפוליטיות (לאומיות), כי אז יש חשש שהדבר יהפוך לנחלת הכלל (דהיינו, לנחלתם של כל אלה המחזיקים אדמות בפועל, ושאליהם הממשלה מתכוונת לפנות לשם השגת פשרה).

הקונפליקט התחיל בסכסוך קרקעי שבין קין להבל

העיון בספרות העוסקת באדמה/בקרקע שלא מן ההיבט החומרי מלמד, בדרך-כלל, שמדובר בקונפליקט בין המתחרים עליה, קונפליקט שימיו כימיה של החקלאות כתבל. ייתכן אף שמה שידוע כ"מלחמת המזרע והישימון" (רייפנברג, תש"י) התחיל כעצם בסכסוך קרקעי שבין קין והבל, כשהאחד מייצג את הנווד (הבדווי) והאחר את היוגב (הפלאח) בקונטקסט המזרח-תיכוני. בשתי הדמויות המיתולוגיות והסמליות הללו כבר טמון ההבדל בהתייחסות לאדמה. היוגב (החקלאי) היה צריך לגדר ולהגדיר את חלקתו, על-מנת שיוכל לשוב ולעבדה מדי שנה, דברים שהייבו קביעות ועקיבות מרביים; מה גם שהיוגב לא פעל לבדו – לידו נמצאו, בוודאי, אנשים הדומים לו, והצורך בהגדרת כל שטחי העיבוד חייב המצאת כללים (מעין קְדֶסְטְרִים) להגדרת השטח האקסקלוסיבי, אם על-ידי סימון ואם בשמירה מתמדת עליו. ומרגע שאירעו השגות גבול או כיבושים זוחלים, החלו גם המריכות (כולל בין אנשים פרטיים, כמו קין והבל). התנ"ך גרוש כדוגמאות למאבק בין המזרע והישימון, ואין כדוגמת תהליך ההתנחלות של בני-ישראל בצאתם ממצרים להדגמת הפרצלציה שנערכה אז ואשר על-פיה הגדיר כל שבט את נחלתו (קרי, את הטריטוריה שלו). גם המאבק של התנועה הציונית על ארץ-ישראל מאז חידוש היישוב בה, בשלהי המאה התשע-עשרה, מול שאיפותיהם הזהות של הערבים על אותה טריטוריה, הוא בראש ובראשונה מאבק על שטח (קרי, על טריטוריה). סוגיית הטריטוריה והטריטוריאליזם טופלה בהרחבה על-ידי אריה בר,² בהקשר של עיור בדוויי הנגב. ולא נכחד שגם כיום, בתהליך המו"מ לעשיית שלום עם הפלסטינאים, המיקוח בכל פעימה ופעימה נסב על השאלה – "כמה?" זהו

1 קרק, 1995, עמ' 17-26.

2 אריה בר, 1989, עמ' 8-46.

בעצם הקונפליקט במובנו הרחב ביותר, ואין מנוס משיוך המאבק של בדוויי הנגב על אדמותיהם למאבק הכולל בין שתי הישויות הלאומיות – הישראלית והערבית, גם אם הצד הבדוויי מכחיש זאת בכדי לא לסכן את סיכוייו להותיר בידי חלק, אם לא את כל האדמות שבהן הוא מחזיק. הדבר בא לידי ביטוי בפעולות, בפורומים ובמסמכים שונים,³ אשר נושאם היחיד הוא החזרת האדמות שנלקחו מהם בכוח; ואם לא כולן, אז לפחות אלה שהמדינה לא עשתה בהן שימוש.⁴ "טריטוריה" ו"קונפליקט" הם המושגים הדומיננטיים במאמר זה ובמהות-מציאות של הנגב, בעוד שהשימוש במושג "אדמה" מוכר ושכיח יותר בחיי היום-יום.

כל צד טוען – "כולה שלי"

ארבע עובדות יסוד ממצות את הקונפליקט בין בדוויי הנגב לבין המדינה:

1. בדוויי הנגב תובעים מהמדינה בתור דרישה ראשונית כ-1.5 מיליון דונם, וזאת גם בשמם של כל אלה שהיגרו מישראל לארצות השכנות. התביעה של האוכלוסייה שנותרה בישראל ואשר מוכרת על-ידי המדינה, מדכרת על כ-900,000 דונם; אולם הואיל ושיעור גדול מאדמה זו הופקע בזמנים שונים על-ידי המדינה, השטח שבו הם מחזיקים כיום בפועל עומד על כ-220,000 דונם.

הקונפליקט מתבטא בכך שכל צד טוען לבעלות – "כולה שלי". על-פי חוקי המדינה אין לבדווים זכות בעלות אלא זכות "חזקה", שניתנה להם רק כמחווה הומאנית. הבדווים רואים בוותק שלהם בנגב ובעובדה שמכרו אדמות לתנועה הציונית מעין לגיטימציה חוקית לתביעתם להכיר בהם כבעלי האדמות שבחזקתם, מה עוד שעסקאות הקרקע נרשמו בספרי האחווה. יתר על כן, על-פי הקוד החוקי והמוסרי של התרבות הנוודית (קרי, "אל-ערף ואל-עאדה"), הידוע גם כ"המשפט המנהגי", לא היה צורך להוכיח את הזכות על הקרקע; הבעלות עליה נקבעה לפי כוחו של הבעלים (אם זה בעלים פרטי, שִׁבְטִי ואפילו מִטָּה) לשמור עליה מפני שאיפות של אחרים. הבדווים רוצים, אם כן, שהמדינה תכיר בהם כבעלים על-פי חוקיהם המסורתיים.

2. עובדת יסוד חשובה היא שהבדווים רואים עצמם כבעלי זכות "מולפ" ואינם מתחשבים בהגדרות החוק, השוללות זכות זו. כמורכן, אם בעבר הלא רחוק בעלי החזקה, או לפחות שיעור גדול מהם, היו מוכנים להתפשר על אדמותיהם ולמסור את רובן לממשלה בתנאים שלהם (דהיינו, כנגד סל תמורות שנראה אז לממשלה מוגזם), הרי שאלה המדברים בשמם כיום – התנועות הלאומיות השונות – אינם מוכנים

3 אליהויל – 27.12.1997.

4 ראה מכתב השיחים מ-18.1.1989.

להתפשר כלל ומסרבים למסור אפילו דונם אחד למדינה, גם אם מדובר בצורכי פיתוח האזור, ובכללו היישוב הברדווי.

3. המדינה, שמעוניינת בארמות הברווים, מוכנה כיום להיענות לדרישתם להקים להם יישובים כפריים, דבר המחייב להשאיר בידיהם כ-100,000 דונם לדגם יישוב זה.

4. עובדה היא כי כל המעורבים בקונפליקט הקרקעי והיישובי ובפתרונות המוצעים, חיים בתחושה שסוף-סוף הגיעה שעת הכושר והרצון לפתור את הבעיה, אך משום מה לדידה של המדינה אין הדברים מתקדמים בכיוון הרצוי והמתוכנן.

נראה, אפוא, שבקונפליקטים קרקעיים מידת הנחישות להיאחז באדמה או הקלות שבה ניתן לוותר עליה, תלויים בראש ובראשונה בערך שמייחסים לה. כן ברור כי בתרבויות המערביות כיום, ההתייחסות לאדמה היא כאל נכס כלכלי; וגם כאשר מַעצמה כמו ארה"ב יוצאת להגנת מדינה מזרח-תיכונית (כמו במלחמת המפרץ), הדבר נובע בעיקר בשל הסכנה של הפסקת זרימת הנפט למערב; ובכל זאת "מלבישים" על ההתערבות מַעטה אידאולוגי-פוליטי. אולם בשום מקרה אין לנתק את הקונפליקט מהקשריו התרבותיים, דהיינו, כיצד מתייחסים לאדמה. לצד השפעת התרבות, יש משקל גם לגורם של מידת נדירות הקרקע; ובקצב הגידול של אוכלוסיית העולם בכלל, והמזרח-התיכון וארץ-ישראל בפרט, המאבק רק יחריף ויילך.

קשרי גומלין בין קרקע, אל ואדם

יהודי ישראל נאחזים בהיבט התרבותי והאידאולוגי של ההבטחה, החוזרת על עצמה לאורך התנ"ך במילים "...כי לזרעך נתתי את הארץ הזאת..." (בראשית, ל"ה); כשמנגד מעלים הישמעאלים (קרי, הערבים) את הנימוק של נוכחותם הרצופה בארץ-ישראל, גם אם זו לא הובטחה להם. לכן אני נוטה להסכים עם קרק, המציינת כי קיימים "קשרי גומלין בין קרקע-אל-אדם".⁵

על בסיס נוסחה זו, הארץ וירושלים הפכו בעיני המוסלמים מארץ כיבוש גרידא, לארץ ועיר המקודשות לאסלאם. במרכז המאבק בינינו לבין הערבים עומדת, אכן, האדמה-הארץ-הטריטוריה, שעליה נהרגים.

את הבדלי התפיסה וההתייחסות בנוגע לקרקע ניתן למצוא גם באמריקה הצפונית. מפתיע עד כמה דומות הבעיות של האינדיאנים לאלה של הברווים, ודווקא כיום, כשמרבים לשמוע על תביעתם של האינדיאנים להשיב להם את אדמותיהם. זאת לעומת מוכנותן של המדינות שבהן חיים כיום אינדיאנים לפצות את הילידים (האינדיאנים) בכסף; כאילו שבכוחו לפצות

על העוולות שנגרמו להם על-ידי המהגרים הלבנים מאירופה, שלא בחלו לחסלם באופן שיטתי, עד כדי רצח עם. הפער שבהתייחסות לאדמה מתבטא כאן באופן מושלם, כאשר מן הצד האחד – הממשלות מתייחסות לערך החומרי של האדמה שיש לה מחיר בשוק הנדל"ן, ומן הצד האחר – האינדיאנים מוכנים לוותר על כל התכניות לשיקומם (תכניות שלהן הם זקוקים באופן נואש) אם אלו כוללות רק תמורה קטנה של שטחי קרקע. אצל האינדיאנים בצפון-אמריקה החידוש איננו כעצם תביעתם לקרקע, אלא ברצון המדינות להכיר בעוול ההיסטורי שנגרם להם על-ידי האדם הלבן ואולי גם לכפר(?) על רצח העם וגזלת אדמותיו (Jennings, 1993). כאן טמון גם אחד ההבדלים בין ישראל לבין אמריקה הצפונית וראוי לעמוד עליו, משום שלא פעם משווים בין מה שקורה באמריקה לבין "העושה של הבדווים בנגב", או ה"טיהור האתני" בנגב.⁶ בישראל מעולם לא היה רצח עם; ואם גם המשקעים הנפשיים דומים בתחום הקונפליקט הקרקעי, הרי שמדינת ישראל הכירה בבדווים כבעלי זכות על אדמותיהם, למרות שהכרה זו אינה ממלאה את ציפיותיהם (להשגת זכות ה"מולך"). יתר על כן, יש לזכור ולהזכיר שראשוני התנועה הציונית שבאו במגע עם מנהיגי בדוויי הנגב, רקמו חלום של הקמת מדינה יהודית-בדווית.⁷ מכל מקום, באמריקה חודרת בהדרגה ההכרה במצוקות האינדיאנים. אדם כהילמן (Hillman, 1996), למשל, לא רק מצדיק את תביעות האינדיאנים להשבת אדמותיהם, אלא אף טוען, ובאופן סוחף, שהאדמה שייכת לאינדיאנים, אף-על-פי שהמחוקק דאג לכך שהם לא יזכרו כבעלי האדמות הנתבעות. הילמן (Hillman, 1996) נותן לכך ביטוי בכותרת לספרו, המנוסחת כך: This Land was Theirs: A Study of North-American Indians. ראוי לציין כי ספר זה יצא בלמעלה מחמש מהדורות, דבר המעיד על החשיבות שנודעת לו בקרב הציבור.

הדמיון בין האינדיאנים לבדווים

אינדיקציה אחרת המלמדת על רצונה של ארה"ב לשקם את האינדיאנים שלה ולפתור את מצוקותיהם, הוא התקציב של עשרים מיליארד דולר שהוקצה למטרה זו (סכום אדיר לכל הדעות, שהקצאתו מעידה על רצינות הגישה). כאן טמונה אחת מנקודות הדמיון בין האינדיאנים לבין הבדווים: מדינת ישראל החליטה סוף-סוף לגשת לפתרון בעיית הבדווים בנגב (בהקצותה למעלה משלושה מיליארד ש"ח למימוש התכניות), ובין היתר, ואולי בדרגת חשיבות לא פחותה מפתרון בעיית האדמות – לשנות גם את הקונצפציה היישובית על-ידי הקמת יישובים כפריים (Cassidy, 1988). יש לציין שההכרה של הממשלות/המדינות השונות באמריקה הצפונית בזכויות האינדיאנים, ולא רק בנושאי קרקע ויישוב, נפגשת עם הרצון והשאיפה של האינדיאנים לתחייה ולחידוש מורשתם. נראה שמכל המדינות בארה"ב

6 ביילי, ריאיון בטלוויזיה, מבט לחרשות, ערוץ 1, 10.11.1993.

7 לבונטין, תרפ"ד, עמ' 423.

ובקנדה שבהן חיים אינדיאנים, קולומביה הבריטית היא המדינה המובילה, הן ברצונה והן בתכניתיה, בפתרון בעיית הקרקע ואולי אף בהכרה בזכות הבעלות שלהם עליה (Tennant, 1991). מן הראוי לציין שעיון במקורות העוסקים באינדיאנים, ובייחוד בהיבטים שהם מענייניו של המאמר הנוכחי, מעיד על כך שנחקקו חוקים ביחס לזכויותיהם על הקרקע, בדומה ל"חוק רכישת מקרקעין בנגב, הסכם השלום עם מצרים (תש"ס-1980)", ובכך אין הם שונים.

אנו נוכחים לדעת שהרצון הטוב של המדינות האמריקניות, כמו גם של מדינת ישראל, מתבטא בכך שהן מוכנות לפצות את נוודיהן – לשעבר – בעיקר בכסף, אך אינן מוכנות להעניק להן את השטחים שהיו פעם אזוורי המחיה שלהם. באמריקה הדגש מושם על פיצויים כספיים, לצד השיקום היישובי והקהילתי, ובכך הם אינם שונים ממדינת ישראל, שבעצם הייתה רוצה לרכוש מהבדווים את אדמותיהם – כמובן, בתמורה כספית הולמת והוגנת – אך מבחינה חוקית הדבר נמנע ממנה.

התיאורים והעובדות שהוצגו לעיל מלמדים על הדמיון בין בעיותיהם של האינדיאנים לבין אלו של הבדווים בנגב, דמיון הבא לידי ביטוי בעיקר בשני תחומים: הראשון, עקשנותם והתמדתם של הנוודים לשעבר לתבוע את אדמותיהם, או חלק מהן, בכל דרך אפשרית, אך לא בדרך האלימות; השני, רצונן של המדינות שבהן חיים הנוודים לשעבר לבוא לקראתם, ולהציע פתרון מקיף גם בתחומים אחרים – כמו יישוב מחדש, שיקום, תכנון קהילתי והשתלבות בכלכלת המדינה. יתר על כן, הן האינדיאנים והן הבדווים מציבים בפני הממשלות תכניות חלופיות משלהם, דבר המעיד על מעבר "מפסיביות לאסרטיביות"⁸. בהשוואה שהובאה לעיל הועלתה דוגמת האינדיאנים, בעוד שבמציאות של המזרח-התיכון וצפון-אפריקה, הבעיות של הנוודים והנוודים לשעבר, בדווים ולא בדווים (בארצות הלא-ערביות), מעסיקות את מדינותיהם וגם את הקהילייה הבין-לאומית מאז שלהי שנות החמישים. הדבר בא לידי ביטוי בסימפוזיונים רבים שהוקדשו במיוחד לנושא, אך בעיקר במתן הדעת לבעיות הנוודים במישור הפנימי (ותקצר היריעה מלפרט).

הטריטוריה השבטית

בעצם אין, ולא היו, דיון ותכנית שאינם נתקלים בבעיית הקרקע. כך באזור ה"בְּסָהֵל" שבדווים החיים בו סבלו ועדיין סובלים מהבצורות ומתופעות ה"מְכָבוּר", כשהמדינות ומוסדות האו"ם עוסקים בתכנון ובסיוע להישרדותם (Awad, 1962; Clark, 1959; Monteil, 1959; Rovillois-Brigol, 1963; ועוד ועוד). באותם סימפוזיונים הועלו רעיונות ותכניות ליישוב הבדווים, כאחד הפתרונות לבעיית הבצורות התכופות בְּסָהֵל (וגם במקומות

עוד על הקונפליקט הקרקעי בין בדוויי הנגב לבין המדינה

אחרים); הפתרונות הללו העמידו את החוקרים, המציעים ומקבלי החלטות במדינות הנדונות בפני הבעיה הקרקעית, שככל הנראה אין מנוס ממנה כאשר מדובר ביישובי נוודים.

בעצם הטיפול בפתרונות המעשיים לבעיות השעה (והבצורות) של הנוודים (קרי, הבדווים) חוזרת ועולה הסוגיה הטריטוריאלית והקרקעית.

המושגים הקשורים באדמה ובקרקע בקונטקסט המזרח־תיכוני (שהוא המעגל השני לדיונונו, לאחר ההשוואה בין בדוויי הנגב לאינדיאנים), הם בראש ובראשונה ה"דירה", המהווה את תחום המחיה של השבט, ובמילים אחרות – הטריטוריה השבטית.⁹ במקור הנוצר מפורט תהליך היווצרות ה"דירה" בחברה הבדווית (אך לא בחברה החקלאית). גבריאל בר, הדין בחברה המזרח־תיכונית, מציין שרק לעתים רחוקות הסתמכו הבדווים על גידול מקנה בלבד; במקומות שונים, ובשיעורים שונים, הם שלחו ידם גם בחקלאות,¹⁰ דבר שללא ספק מחייב מידה רבה של עקיבות והתמדה בעיבוד האדמה ובקשר אליה. עובדה זו מפריכה דעות, שככל הנראה מגמתן פוליטית, כאילו לבדווים אין ולא היו זכויות על קרקע, משום היותם (או שהיו בעבר) נוודים, ומשום היעדר הקביעות באזורי המחיה שלהם, ולא היא! לא מעט מלחמות בין־שבטיות ובין הבדווים לבין האזור הנושב, אירעו על רקע של הסגת גבול או ניסיון לכבוש שטחים אלה מאלה (אל־עארף, תרצ"ז). חלק גדול מספרו של אל־עארף מוקדש למלחמות שאירעו מאז אמצע המאה התשע־עשרה ועד לראשית המנדט הבריטי, דבר המוכיח שלשבט הייתה "דירה" מוגדרת שעליה הגן בחורמה, שכן אחרת קיומו היה נתון בסכנה. גם עדותו של ברסלבסקי, שאין להחשידו באינטרס לאומי בעת כתיבת ספרו, מציין את העובדה כי בדוויי הנגב התקיימו גם על חקלאות.¹¹ כמאה השנים האחרונות חלו תמורות חשובות ומרחיקות לכת בזכויות הבעלות על הקרקע והן נסקרות בהרחבה בידי המחבר,¹² כשבמרכז המאמר ניתוח של תהליך ההפרטה של "הדירה" השבטית לחלקות אקסקלוסיביות. ואם לא די בקונפליקט הקרקעי כשלעצמו, הרי שהקשר בין בעיית הקרקע לבעיית היישוב – דהיינו, בדווים שיסכימו לוותר על אדמותיהם (כמובן בתמורה כספית והטבות אחרות) יזכו ביישוב כפרי – רק מסבך את הפתרונות.

קונפליקט עם נופך לאומי

המדינה, מצדה, מעוניינת בקשר כזה ומתנה את פיתוח היישוב הכפרי לבדווים (שהוא כשלעצמו בבחינת תקדים, משום שעד כה שלטה אצלה הקונצפציה האורבנית) בפתרון

9 בן־דוד, 1996, עמ' 109-123.

10 בר, תשל"ג, עמ' 139-140.

11 ברסלבסקי, תש"ו, עמ' 249-256.

12 ראה אצל קרסל וחוברי, 1991, עמ' 39-69.

בעיית הקרקעות. הבדווים, לעומת זאת, מעוניינים להפריד בין שתי הסוגיות: הם רוצים לקבל יישוב כפרי מבלי למסור את אדמותיהם, כי לטענתם הם זקוקים לכל האדמות שבהן הם מחזיקים לשם הקמת היישובים הכפריים – הן לצורכי מגורים והן לחקלאות. אך לאחרונה הועלתה עמדה זו במסגרת פְּנס, שבו דיבר ברוח הדברים הללו אחד היועצים של "המועצה האזורית ליישובים הכלתי מוכרים בנגב".

לסיכום, את יחסי הגומלין בין בדוויי הנגב לבין המדינה אנו נוהגים לתאר כ"קונפליקט קרקעי", שלא נעדר ממנו כיום הנופך הלאומי, דבר שעד לאחרונה לא היה מפורש וגלוי, אלא נשא אופי של מאבק מקומי. קיומם של חלק מטקסי יום האדמה ביישובי הבדווים בנגב מוכיח, כי הקונפליקט יצא מהקשרו המקומי; בעטייה של התערבות גורמים לאומניים (ראה פירוט בהמשך), הבדווים הפכו ליותר לוחמניים בנושא זה. המאבק על הקרקע הוא כיום לאומי-פוליטי (אם כי הבדווים חוששים מלהצהיר על כך במפורש), ועל זאת יעידו מאורעות אוקטובר – נובמבר 1997 שבהם דן המאמר.

בסיכום הפרק התאורטי ראוי להציג את ערכי האדמה בתרבות הנוודית-הבדווית, כפי שהם מוצגים בטבלה 1.

טבלה 1: השתנות ערך האדמה בממד ההיסטורי

<p>האדמה כמקורות האסלאמיים:</p>	<p>1. האדמה – נכס לאומי ודתי ("ווקף") – דהיינו, פיקדון (בלבד!) בידי המשתמשים בה בכל דור ודור. מעין הקדש, האוסר למכור את האדמה לכופרים – קרי: ליהודים (בדומה להלכה היהודית – "והאדמה לא תימכר לצמיתות...").</p> <p>2. במהלך ההיסטוריה של כיבושי האסלאם ובעיקר לשם קיום סדר קרקעי באימפריה האסלאמית, נוצר פרגמטיזם כלכלי ויישובי שלפיהם נקבעו חוקי הקרקע ומחירי הקרקע. זיקת הבדווים לסוגיה זו: כנהנים משלל הכיבושים (זכייה מההפקר).</p> <p>3. המישורים התרבותי והחברתי – יש חשיבות לדרך הרכישה: "החג'ר" (כיבוש) מול ה"משתרה" (קנייה).</p> <p>4. הערך הסמלי – האדמה כמולדת, כמקום ההולדת ("מסקט א-ראס") וכסמל סטטוס.</p> <p>5. הערכים התרבותי והחברתי-הריבודי – האדמה מעניקה כבוד לבעליה/מחזיקיה, וככל שבאמתחתם כמות גדולה יותר, כן גדל כבודם בעיני החברה. לכן, לשם השגתה, כל קרבן ראוי ואפילו הקרבת הנפש.</p>
--	---

<p>6. ככלי שליטה על מחוסרי-קרקע אצל בדוויי הנגב – ובייחוד הפרולטריון החקלאי שהיגר ממצרים, מראשית המאה התשע-עשרה.</p>	
<p>7. כאמצעי ייצור (א) בגידול מקנה (עדיפות בחברת כלכלת מרעה). (ב) בחקלאות החריבה (בשילוב לג'ל או במעבר לכלכלה חקלאית).</p>	<p>כמישור הכלכלי</p>
<p>8. טריטוריה-שבטית, שהשימוש בה משותף ולכל משק-בית בשבט יש זכות שווה, על-פי קודים משפטיים נוודיים (אל-ערף ואל-עאדה).</p>	<p>ה"דירה" השבטית</p>
<p>9. הבעלות האקסקלוסיבית היא תהליך של הפרטת ה"דירה" (שעיתויה שונה לכל מטה או שבט). התהליך הוא: מהטריטוריה השבטית – ל"קבוצת הערבות ההדדית" – למשפחה המורחבת – למשפחה הגרעינית – ולפרט (בימינו).</p>	<p>ה"מולכ" (הבעלות האקסקלו- סיבית)</p>

הרקע למאורעות אוקטובר 1997

הרבה דיו נשפכה בנושא של הקונפליקט הקרקעי בין בדוויי הנגב לבין המדינה והיא תמשיך להישפך כל עוד הקונפליקט לא יבוא על פתרונו. ראוי שייכתב על הנושא ולו למען התיעוד, אך הפעם יש טעם נוסף למאמר זה, באשר הוא מתאר את שאירע בשנה האחרונה המתאפיינת בהמשך העימות תוך כדי היווצרות הסיכוי לפתרון. יחסי הבדווים והמדינה בהקשר הקרקעי ידעו תקופות של רגיעה יחסית ותקופות של מתח ועימות, אך מעולם לא היה הפתרון בהישגיד כבשנה האחרונה. בשנה זו חל מפנה אמתי (כך לפחות נראים הדברים על פני השטח) בהתייחסות המדינה לבעיה. שלא כדרכה (לתכנן ולא להגשים, להבטיח ולא לקיים, או לנהוג סחבת בנושא), המדינה החליטה להגיע לפתרון כולל של הקונפליקט. לזכותה ייאמר כי הפעם נוצרה סיטואציה פוליטית ששכנעה את אלה החרדים לגורל הנגב – שאם הפתרון לא יתממש עכשיו, הוא כנראה לא יתממש אף פעם. בעבר היו תכניות (ואין להטיל ספק ברצינות כוונותיה של כל ממשלה להגיע לפתרון הבעיה) אולם מימושן נמנע בגלל בעיה תקציבית, במקביל לאייקבילות הצעות הפשרה (ובייחוד גובה הפיצויים) על-ידי הבדווים. הפעם השתכנע אוצר המדינה, סוף-סוף, בצורך הלאומי לגאול

את הנגב והסכים להקצות את המשאבים הדרושים למימוש הסכמי פשרה עם הבדווים לגבי הקרקע. זוהי נקודת האור בסיפור המעשה. אולם לפתע, כאילו מתוך האין, הופיעו צללים על הסיכוי להסדר, שראיתי לנכון לכנותם "אירועי אוקטובר – נובמבר 1997", המוכיחים שהקונפליקט רחוק עדיין מפתרוננו. ולא רק זאת אלא הוא אף מתמיה – בעיתויו, בממדיו ובעוצמתו, לנוכח העובדה שהתפרצותם חלה דווקא בימים שבהם הפתרון נראה בהישג-יד.

כמה מדובר? במהלך חודש אוקטובר למדנו מאמצעי התקשורת, שבכירים במערכת הממשלתית (סגן שר הבינוי והשיכון, שר הפנים, שר החקלאות ואיכות הסביבה ומנכ"ל ראש הממשלה) הציגו לאחרונה בפני הציבור עמדות ותכניות הקשורות לבדווים בישראל (פרטי הפרסומים יועלו בהמשך). התבטאויותיהם נעו בין אזהרה מפני התפרצות אלימה של הבדווים, להודעות על השתלטות בלתי חוקית על אדמות המדינה, עד להכרזות על תכנית ועל הקצאת תקציבים לפתרון בעיות הקרקע וההתיישבות של הבדווים. נשמע פרדוקסלי? אכן, אך בנושא הגדון זה אפשרי.

תגובה רעשנית המנסה להתסיס את הרוב המתון

הבדווים, הרואים עצמם נאמנים למדינה ומאופקים בתגובותיהם, הגיבו הפעם בחריפות לדברים שיוחסו להם; הם ראו בהם דברים שמכלילים ומפילים את כלל האוכלוסייה הבדווית. לטענתם, ההקצנה וההתנגדות למדינה מתמקדות בשכבה לא-מייצגת, אם כי רעשנית ונמרצת, המנסה להתסיס את הרוב המתון והמאופק (לפחות עד כה).

הגדיל לעשות שר החקלאות שהפנה מכתב לראש הממשלה ובו הוא מתריע מפני התפרצות אפשרית מצד הבדווים.¹³ יש להדגיש שבאזהרותיו של שר החקלאות אין חידוש, שהרי הבדווים עצמם הזהירו מפני מצב שבו תפקע סבלנותם. אולם מסקנותיו אינן תואמות את מדיניות כלל ממשלות ישראל, ללא הבדל פוליטי. בינתיים, במהלך השלמת מאמר זה, נתבררנו ששר החקלאות ביקש להתפייס עם הבדווים. מצוקות הבדווים הן רבות, אמתיות ובלתי נסבלות. פרסומים מחקרניים מחד גיסא והתרשמות בלתי-אמצעית מן הנעשה בשטח מאידך גיסא, מגלים מציאות עגומה שאינה יאה למדינה המצהירה השכם והערב על הבנת מצוקותיהם, שבמרכזן ניצבת בעיית הסכסוך הקרקעי (בן-דוד, 1996).

פתרון בעיית הקרקעות הוא, אכן, צורך אמתי ואפילו דוחק. המופקדים על פיתוח מטרופולין באר-שבע והנגב בכלל, מודעים לכך שפתרון בעיית הקרקעות הוא תנאי שבלעדיו לא תהיה אפשרות למימוש התכניות שנועדו לאזור, וביניהן גם פיתוח היישוב הבדווי.

13 להב, הארץ, 24.10.1997.

על רקע הצורך להגיע לפתרונות והסכמות עם הבדווים, הוקמה "ועדת שרים לענייני הבדואים"¹⁴. גם משרד האוצר השתכנע בצורך לפתור את בעיות הבדווים, וכיטא זאת בהקצאת הכספים שדרש שר התשתיות הלאומיות (העומד בראש ועדת שרים זו). דווקא נוכח עובדות אלה, המעידות על תפנית מרחיקת-לכת במדיניות הממשלה, קשה לקבל את התבטאויותיהם של שרים ואישים חשובים בה — כאילו הבדווים גוזלים אדמות מדינה, מעמידים את המדינה באור עלוב ומגוחך ואין לאל-ידיה להושיע. הדבר אכן מתמיה!

הספר "מריבה בנגב" והמאמרים העוסקים בנושא הקונפליקט (ראה רשימת המקורות בסוף המאמר) הנים בהיבטיו השונים; אולם השינוי הפוליטי, זה שהעלה את ממשלת הליכוד, אשר אימצה מדיניות חדשה בעלת מפנה רבי-חשיבות, לצד האירועים של אוקטובר—נובמבר 1997, מחייבים כיסוי, ולו למען התיעוד. לזאת מכון המאמר הנוכחי.

מה קרה בחודש אוקטובר 1997?

כותרות עיתונים שתכפו בזה אחר זה למן ה-24.19.1997, גרמו לטלטלה מחודשת ביחסי הבדווים והמדינה בהקשר לקונפליקט הקרקעי. הכותרת הראשונה שגרמה להדים עצומים ולתגובות-נגד של הבדווים, נוסחה בידי כתבת הארץ¹⁵ בזו הלשון: "רפאל איתן מזוהר מהתפרצות אלימה בקרב הבדווים העלולה להתפשט לכל המגזר הערבי". והבדווים מגיבים בכותרת לא פחות מאיימת מהקודמת: "מנהיגי הבדווים: רפאל איתן הוא פצצת זמן מהלכת, שמסכנת את הדו-קיום"¹⁶; או בתגובה אחרת: "תגובות זועמות וקריאות לפיטורי השר רפאל איתן בעקבות דבריו נגד הבדווים"¹⁷; ואתה יזמה בה נקט גשש בדווי: "אני שוקל להחזיר את הציוד ולהשתחרר מצה"ל"¹⁸. באותו הקשר התבטא גם יו"ר "האגודה לזכויות הבדואים בישראל" —

"כי הבדואים חשים כאזרחים סוג ב' במדינה. לדבריו, על הממשלה לדון לאלתר בתביעות הבעלות על הקרקע של הבדואים על כ-750,000 דונם אדמה בנגב, כדי למנוע התפרצויות כמו אלה שעליהן מדבר השר איתן במכתבו"¹⁹.

הגדיל לעשות חבר כנסת מ"מד"ע" שהעלה את הוויכוח לדרגה של איום ממשי, שעה שהתבטא בישיבת ועדת הכלכלה של הכנסת באמרו: "אם זו המדיניות כלפי הבדואים

14	הרכב ועדת השרים: שר התשתיות הלאומיות, שר הפנים ושר החקלאות.
15	להב, הארץ, 24.10.1997.
16	מאירי, הארץ, 27.10.1997.
17	אלגזי, הארץ, 26.10.1997.
18	אלוש ורפפורט, ידיעות אחרונות, 26.10.1997.
19	שם, שם.

וכך זה יימשך התוצאות יהיו: מוות, רצח ודם... [הדגשה שלי — י.ב.ד.]²⁰ האם אין בדברים אלה כדי להפחיד? זאת לא משום שהאימים יוצאו באמת אל הפועל, אלא משום שהם נאמרים בשם הברווים, שמעולם לא דיברו במונחים כאלה. כאן יש התערבות חיצונית, שהיא בבחינת שפיכת דלק על המדורה, שממילא ממאנת לדעוך... ובאשר לעצם העניין, רבים וטובים במדינה התקוממו לנוכח ההתבטאויות הבוטות כלפי הברווים, מבלי שבאותה עת הייתה עילה לכך. מידע שהתפרסם אז על-ידי אישיות ממלכתית כמו מנכ"ל משרד ראש הממשלה, שבשמו נאמר כי הברווים גזלו מהמדינה כ-750,000 דונם,²¹ שטח שהמדינה היא זו שהעניקה אותו לברווים, בכך שוויתרה על זכותה הבלעדית על אדמות אלה שעה שהעניקה לברווים את זכות החזקה עליהן. עורכי העיתונים, המורגלים בשנים האחרונות בעיסוק בנושא הברווי, קראו לשוב לשפיות הדעת והטיפו ל"הסדר הוגן לברווים",²² והפרסומים רבים מכדי להביא את כולם.

מסרים המתפרשים כרשעות או אטימות

באוקטובר אירע אכן פיצוץ אדיר, אשר הקסר שלו יכול היה לעבור ללא בעיות, אילו בוטא בנימה אחרת. האווירה שנוצרה סביב הפרסומים, ובייחוד זו המגלה אהדה עקיבה לברווים. העבירה לציבור מסרים המתפרשים כרשעות או אטימות מצד אישים מסוימים בממסד כלפי מצוקותיהם של הברווים, ואשר ככל הנראה לעולם לא ישלימו עם קיומם של הערבים בישראל. הם בוודאי יסכימו להקנות לברווים זכויות קרקע, שאין כמותן לסמל את הריבונות של היהודים במדינה, והיאך גם בנוסף להכרה בזכות על הקרקע — לתגמל אותם בכסף ובאדמות על ויתורם עליה. ומדאיג יותר, אלו שאליהם מכוונים הביטויים כמו "רשעים" ו"אטומים", מייצגים גורמים פוליטיים שאהדתם מעולם לא הייתה נתונה לערבים ואשר לגביהם גם אין הבדל בין הברווים (הנוטלים על עצמם חובות מרצון, כמו ההתנדבות לשירותי הביטחון, הכרוכה בקרבנות אמתיים — וראה את מספר החיילים הברווים הנופלים בלבנון בשנים האחרונות) לבין הערבים בישראל, שטרם מצאו את מקומם במדינה... דבר לא נעשה עד כה לחלץ אזרחים אלה ממעמדם השולי אצלנו, וכמובן גם לא לפתור את בעיית האדמות (בהמשך תוצג מעורבותם של הגופים הללו בקונפליקט הקרקעי).

יוצא, אפוא, שדווקא גורמים ממלכתיים, בהתבטאויותיהם והתייחסותם לקונפליקט הקרקעי חוברים מבלי-משום לגורמים הקיצוניים הערביים, לטרפוד הסיכוי לפתרון שהחל ללבוש ממשות בניצוחו של שר התשתיות הלאומיות. ואני קובע בפסקנות, שמצד כל יהודי (להוציא את הצבועים, השקרנים ומעמדי הפנים), מוטב היה שהברווים והערבים לא יהיו כאן בכלל;

20 פרידמן, מעריב, 4.11.1997.

21 להב, הארץ, 24.11.1997.

22 מאמר מערכת, הארץ, 27.10.1997.

אך מאחר שהם כבר כאן, וקיים מצב של אין ברירה, משום שהמדינה הכירה בזכות החזקה של הבדווים על האדמות שהם תובעים ותמרנה את עצמה למצב שלא תוכל להפקיע את אדמותיהם ללא פיצויים הולמים, ובכל מקרה על בסיס פשרה והסכמה — כל שצריך הוא לקרוא נכון את המפה ולהבין איזו אלטרנטיבה מצפה לעתיד היחסים עם הבדווים ולנגב בכלל. אדם הרואה עצמו כשופר של הבדווים בנגב, ואשר מעורב בכל הפרשה לנכביה הקשים, הצהיר (בעיצומו של העימות המילולי באוקטובר) ש"חזון העימות האלים יגשים את עצמו אם הממשלה תמשיך לתמוך בתפישת אף-שעל של רפאל איתן והסיירת הירוקה כלפיהם".²³

שרים תוקעים מקלות בגלגלי ההסדר

מבדיקת גישתם של כל שר-חבר ב"ועדת השרים לענייני הבדואים" מתברר, ששר התשתיות הלאומיות הוא אולי השר היחיד בממשלה הנוכחית שלדעתו הפוליטית (שלהלכה צריכה להתנגד לכל הסדר עם הבדווים, כאשר הוא מכיר בזכות הבדווים על אדמותיהם ועל-פיו יש ויהיה צורך לפצות אותם, בכסף ובקרקע) אין השפעה על הצורך במציאת פתרון מהיר לבעיית האדמות. אין לראות בדבריי אלה משום חלוקת ציונים לכל שר המכהן בוועדה האמורה, אך מאידך גיסא ברור מיהם השרים התוקעים מקלות בגלגלי ההסדר המוצע כיום על-ידי הוועדה (קרי, הממשלה). אם הייתי עורך ריאיון מובנה ומכוון עם כל אחד מהשרים, בוודאי לא הייתי זוכה, מטעמים מובנים, בתשובות אמתיות, ולכן אין ברירה אלא להסתמך על התבטאויותיהם הספונטניות של השרים בריאיונות-פתע של עיתונאים. אולם גישתו של שר התשתיות, שאמר דברים מפורשים בישיבת ועדת הפנים של הכנסת (כיום 6.11.1997), שהוא לא רק בעד הסדר קרקעות אלא שהוא רואה בבדווים הישראלים אנשים שוויוזכויות באופן מלא —

"יש לנו רצון להיטיב עם הבדואים ולשפר את מצבם ואת מצב היישובים. המטרה היא שלכל התושבים הבדואים בנגב יהיו תנאי חיים הולמים ונאותים, כמו לכל אזרח במדינת ישראל".²⁴

מן הדין לציין את ההערכה לגישתו ולפועלו של שר התשתיות, נוכח העובדה שיש שרים שמשום מה, כאמור, פועלים בניגוד למדיניות שהם עצמם היו שותפים לעיצובה. כך מעיד מי שעומד כיום בראש המינהלת לקידום הבדווים בנגב: "...כי למשרד התשתיות הלאומיות תוכניות בעניין הבדווים שהוצגו בפני הממשלה, אך הן נתקלות בהתנגדות משרד הפנים...".²⁵ מה עוד צריך בכדי לגרום להמשך הסחבת (קרי, להמשך הסכסוך הקרקעי),

23 ביילי, הארץ, 27.10.1997.

24 חליפה, שבע, 27.11.1997.

25 אלגזי, הארץ, 30.11.1997.

כשהכול נראה כבר בשל לפתרון? ואם לא די באלה להוכחת מורכבות הבעיה, הנה חלק מאותם שרים עוד מסבך את הטיפול בנושא, בכך שהוא תומך בהקמת גוף המתקרא "מינהל הביצוע", לצד "מינהלת הברואים", שגם אם הוא מופקד על נושאים מוגדרים – דבר שיוצר כר נרחב למלחמות יהודים – לא נותר לברווים אלא לעמוד מן הצד, לגחך וליהנות מהצגה שבה מתכתשים ראשי שתי המערכות ("מינהל הביצוע" מול "מינהלת הברואים"). יש אפילו ברווים בעלי דמיון בלתי-מוגבל, הרואים במלחמות אלה מדיניות סמויה שאין ככוונתה לפתור את הבעיות:

"לברווים מספרים כזבים, כאילו מעוניינים בהסדר. אתם פשוט מרמים את כל העולם. יוזמים מלחמות-יהודים וקשיים וסקנדלים ודואגים לתת להם הד בעיתונות; וכל זאת בכדי לא לטפל באופן אמיתי בפתרון בעיית הקרקעות, כמובן מתוך תקווה שאי-פעם האדמות יפלו לידיכם ללא שום מחיר, לא חומרי ולא חברתי-פוליטי".²⁶

יש להבין שדעה זו איננה בודדת, אלא מבטאה הלוך-רוח של חוסר אמון כללי מצד הברווים, גם כיום. מן הראוי לומר מספר מילים על המרואיין. האיש שימש בידי במשך שנים רבות מעין אנטנה לבחינת הלכי-רוח הרווחים בחברה הברווית, עקב התערותו בנושא הקונפליקט הקרקעי. עד כה הוא לא אכזב בהערכתיו לגבי כל מהלך של הממשלה בנושא; אך הפעם, לנוכח גישתה החדשה/החדשנית של הממשלה, כמובן שאינני מסכים עמו, והלוואי שהוא יתבדה.

מלחמות היהודים, כפל הארגונים וכפל הקולות העולים מתוך הממשלה, אינם תורמים להרגעת הקונפליקט הקרקעי, אלא להפך – מְלִבִּים אותו; מן הראוי להמשיך לתארו, במטרה למצוא את הדרך או את הדרכים ההולמות לקידום הפתרון.

קיצור תולדות התפתחות הקונפליקט

בספר "מריבה כנגב" (בן-דוד, 1996), הון בקונפליקט הקרקעי בין בריווי הנגב לבין המדינה, עמדתי על השתלשלות הקונפליקט למן קום המדינה עד לשנת 1995, כמתואר בטבלאות 2 ו-3 המובאות להלן. לשם הבנת גישתה של המדינה, אף כללתי באחת הטבלאות את המורשת שהשאירו המנדט הבריטי והשלטון העות'מאני למדינת ישראל, ללמדנו ששורשי הקונפליקט היו נטועים כבר בזמנים שקדמו למדינת-ישראל.

טבלה 2: המריבה על אדמות הכדוויים כנגב

השתנות המצב המשפטי של האדמות	מהות הסכסוך והגדרת הבעיה
<p>1. עד שנת 1948</p> <p>א. עד 1897 — האדמה היא מצרך חופשי, הנתון למאבקי-כוח שבטיים ולמאבקים בין "המזרע והישימון" (הנווד מול היוגב).</p> <p>ב. עד 1917 — השלטון העות'מאני מבסס את ה"טאבו" ומגן על זכויות הרוכשים והמוכרים גם יחד. ומאז חלה התפתחות נרחבת של עסקות-קרקע, בקנה מידה שלא היה לו תקדים בהיסטוריה.</p> <p>ג. 1921 — 1928 — החלת שתי שיטות משפטיות:</p> <p>(1) "אל-ערף ואל-עאדה" — במישור השבטי ובעסקות פנימיות; ומכאן החל להיווצר פער בין הגישות</p> <p>(2) חוקי המדינה המודרנית.</p> <p>התוצאה: המשך מגמת המסחר בקרקעות והגירה מסיבית של פרולטריון חקלאי מצרי וגורמים שונים (כולל התנועה הציונית) אל הנגב — שהקפיצו את ערכן הכלכלי וערכן הפוליטי של אדמות הנגב.</p> <p>2. במדינת ישראל (ראה מדיניות הממשלה והמצב המשפטי בטבלה 3).</p>	<p>השאלה: האם המחלוקת היא בתחום הכלכלי-העסקי, או בסכסוך הפוליטי-הלאומי?</p> <p>העובדה הבסיסית: התפתחות עקיבה של מעשיהן ומחדליהן של ממשלות ישראל מאז שנת 1948 — היא שהביאה להפיכת האדמות לאדמות-מריבה, וכתגובה — הכדוויים מקשיחים עמדותיהם.</p> <p>עד 1967 — הסתפקות בתגובות מאופקות על הפקעות.</p> <p>1968—1979 — הגשת עתירות מצד הכדוויים כמו גם מעשי אלימות, ובעיקר התנגשויות עם הסיירת הירוקה.</p> <p>מ-1980 — התרחבות הבנייה הבלתי-חוקית והנטיעות הפוליטיות.</p> <p>מ-1994 — פלישות מתוכננות לאדמות שהופקעו מהכדוויים בעבר במקביל לפלישות לאדמות מדינה.</p>

טבלה 3: ההשתנות בעמדות המדינה והבדווים ביחס לאדמות המריבה

עמדות הבדווים ותגובותיהם	מדיניות הממשלה															
<p>היענות קטנה ביותר לפשרות המוצעות על-ידי הממשלה.</p> <p>מ-1980 — היענות שהוגבלה רק לאוכלוסיית המפונים מתל-מלחתא.</p> <p>1989 — מסמך נגדי להצעות הממשלה להסדר של 25 שיחיים התובעים:</p> <p>1. 40% מהקרקע (מול 20% בהצעת הממשלה)</p> <p>2. \$15,000 לדונם (מול כ-\$400)</p> <p>3. החזרת 150,000 דונם לבעליהן, משום שאין לגביהם תכנון ושימוש (תביעה חדשה וחסרת סיכוי).</p> <p>1995 — מיון בעלי האדמות הבדווים, על-פי סיכויי ההסדר עמם:</p>	<p>1975 — ההצעה הראשונה להסדרי פשרה (המנתקת בין סוגיות הקרקע והיישוב).</p> <p>עד 1977 — הפקעות שעל גבול השרירות.</p> <p>1980 — "חוק השלום", הישגיו ותקדימיו:</p> <p>1. עצם ההכרה בזכות הבדווים על הקרקע</p> <p>2. תקדים הפיצויים וחלופות בקרקע</p> <p>3. תקדים החלופה החקלאית.</p> <p>1984 — פסה"ד העקרוני (והסופי) של השופט המחוזי, חלימה, השולל את זכותם של הבדווים על הקרקע! אך במקביל לפסה"ד, הממשלה מעניקה לבדווים — לפנים משורת הדין — זכות חזקה, כמחווה אנושית ופוליטית.</p> <p>1995 — הממשלה (מערך) מפרסמת את "המדיניות החדשה" של "עתיד חדש לבדווים" (=שילוב פתרון בעיות הקרקע והיישוב).</p> <p>1996 — מדיניות חדשה המבטאת התקרבות לררישות הבדווים בראשות ממשלת הליכוד.</p> <p>1997 — המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים טוענת לאפס סיכויי הסדר, עקב הצורך באדמות להקמה ופיתוח של היישובים הכפריים.</p>															
<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="152 890 240 1014">%</th> <th data-bbox="240 890 351 1014">%</th> <th data-bbox="351 890 613 1014">הסיווג של בעלי האדמות</th> </tr> <tr> <th data-bbox="152 1014 240 1031">מהיקף הקרקע</th> <th data-bbox="240 1014 351 1031">בעלי האדמות</th> <th></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="152 1031 240 1102">50</td> <td data-bbox="240 1031 351 1102">60</td> <td data-bbox="351 1031 613 1137">1. מוכנים לפשרה בתנאים מוגדרים</td> </tr> <tr> <td data-bbox="152 1137 240 1208">30</td> <td data-bbox="240 1137 351 1208">20</td> <td data-bbox="351 1137 613 1261">2. מוכנים לפשרה, ללא תנאים (בעיקר עקב מצוקה כלכלית)</td> </tr> <tr> <td data-bbox="152 1261 240 1331">20</td> <td data-bbox="240 1261 351 1331">20</td> <td data-bbox="351 1261 613 1331">3. מתנגדים לכל פשרה (מטעמים רגשיים ואידאולוגיים)</td> </tr> </tbody> </table>	%	%	הסיווג של בעלי האדמות	מהיקף הקרקע	בעלי האדמות		50	60	1. מוכנים לפשרה בתנאים מוגדרים	30	20	2. מוכנים לפשרה, ללא תנאים (בעיקר עקב מצוקה כלכלית)	20	20	3. מתנגדים לכל פשרה (מטעמים רגשיים ואידאולוגיים)	
%	%	הסיווג של בעלי האדמות														
מהיקף הקרקע	בעלי האדמות															
50	60	1. מוכנים לפשרה בתנאים מוגדרים														
30	20	2. מוכנים לפשרה, ללא תנאים (בעיקר עקב מצוקה כלכלית)														
20	20	3. מתנגדים לכל פשרה (מטעמים רגשיים ואידאולוגיים)														

פשטנית וחובבנית היא הגישה הטוענת לאפס-זכויות של הבדווים על הקרקע משום היותם נוודים – כאילו אין להם קשר לטריטוריה מוגדרת.²⁷ נכון יותר לדבר על השתנות ערך הקרקע, הן אצל הבדווים והן בעיני השלטונות השונים ששלטו בארץ-ישראל במהלך מאה וחמישים השנים האחרונות. לדידם של השלטונות, השתנות ערך הקרקע קשורה הייתה באינטרסים שהתעוררו מפקידה לפקידה – כמו למשל הערך החומרי, בעקבות צרכיה של קופת המדינה העות'מאנית להגביר את המיסוי על מכירת אדמות ואת המסים האחרים על הכנסה מתנובת השדה והמקנה – דבר שהביא למדיניות של עידוד התיישבות הבדווים;²⁸ או שלטונות המנדט הבריטי, שראו את הנגב כעורף כלכלי במלחמת העולם השנייה, ועודדו, לצורכיהם, את פיתוח המגזר הבדווי בתחומים שונים: תעסוקה, שכלול מקורות מים, סכסוד כלכלת המקנה בשנות בצורת ועוד.²⁹

הבדווים – חלק מהנוף האנושי בנגב

שונה בתכלית היא גישתה של מדינת ישראל, שבראש ובראשונה איננה שלטון זר בארץ-ישראל, ואשר בחזון הפרחת הנגב אינה שוכחת שהבדווים הם חלק מהנוף האנושי של חבל ארץ זה, שראוי לפתחו יחד עם היישוב היהודי. מן הראוי להדגיש כאן, שהמדינה לא הועמדה לפתע מול הקונפליקט הקרקעי עם בדוויי הנגב. עם קום המדינה, הבדווים, לתומם, באמת הניחו שאם בתקופת המנדט הם מכרו אדמות לתנועה הציונית, והעסקות נרשמו כדין בספרי האחוזה בעזה בכדי לעקוף את התרמית, הגינויים ואפילו סיכון-חיים, שהיו כרוכים בעסקות – אזי יש בכל אלה משום הכרה אוטומטית בזכות הבעלות שלהם על הקרקע. אולם כבר מלכתחילה נוכחו לדעת, שאין להם שום זכות מלבד זכות השימוש בקרקע, דבר שבא לידי ביטוי בכל העתירות שלהם לערכאות, שבכולן נפסק – שעל-פי חוקי מדינת ישראל אין להם זכויות. ובכל זאת, המדינה העניקה להם את זכות החזקה, מתוך מחווה הומאנית ולשם שמירה על קשרים טובים עם הבדווים.³⁰ הקונפליקט נובע מכך שהבדווים רואים בזכות החזקה – זכות בעלות במובן של "מולק" (בעלות פרטית), בעוד שבאופן חוקי אלו הן אדמות מדינה. המדינה מציעה לבדווים הסדרי פשרה ופתרון, לא כדי להותיר את האדמות בידיהם, נהפוך הוא: בהצעותיה היא מתכוונת לרכוש את זכויות הקרקע מידיהם.³¹

אל תוך המציאות של תיקון, עקב אי-הסכמת הבדווים לתנאים המוצעים להם, חדרו לאחורונה גורמים חיצוניים, לאומניים ופרטיים, המנסים לנצל את מצוקות הבדווים למימוש

27 זיו, מעריב, 11.8.1996.
28 אל-עארף, תרצ"ו, עמ' 206-207.
29 בר-צבי, חשל"ט, עמ' 629-628.
30 בן-דוד, 1996, עמ' 53-55.
31 שם, עמ' 99-100.

האינטרסים שלהם (בהמשך תצוין זהותם של גורמים אלה), ובעצם לסכל את הסיכוי לפתרון הבעיה. אשר-על-כן הנצחת הבעיה מהווה, אולי, תנאי להצדקת קיומם ופעילותם הפוליטית.

החידוש החשוב ביותר בנושא הקונפליקט הקרקעי קשור בהחלטת הממשלה לגשת לפתרון בעיית האדמות של בדוויי הנגב, אשר בוטא על-ידיה, כאמור, במינוי ועדת שרים לצורך ספציפי זה, ובמינוי של שר התשתיות הלאומיות כאחראי לביצוע החלטות הממשלה בנושא זה. בהיותו מודע לדחיית הפתרון על-ידי כל הממשלות בעבר, בנימוקים ובתירוצים שונים ומשונים, התנה השר שרון את הסכמתו לטפל בנושא בגיבוי הולם מצד הקולגים שלו ובעיקר בהקצאת משאבים, שחסרונם היה מאז ומתמיד הגורם לאי-מימוש המדיניות והתכניות. את גישתו החדשנית הציג השר בדיון בנושא זה שהתקיים בכנסת (ב-1.1997.6.1) לפליאת המשתתפים (כאילו אינם מאמינים למשמע אוזניהם) – שלא האמינו ששר לאומי-ימני כמוהו ירצה להשתמש בדרכי-נועם לפתרון הקונפליקט. על-מנת להבין את גודל השינוי בגישת שר התשתיות, ראוי לדעת שעל-פי גישתו הבסיסית:

”שם [בנגב – י.ב.ד.] כבר איברנו כמיליון וחצי דונם... לישראלים [הכוונה לבדווים – י.ב.ד.] שקנו לעצמם חזקה על אדמות לא-להם”³².

דרך הפשרה ולא דרך העימות

דברים אלה, המצוטטים בשמו של השר שרון, ראויים להבלטה: למרות דעתו האישית שלבדווים אין זכויות קרקע חוקיות, אין ספק שבכל זאת בחר בדרך הפשרה ולא בדרך העימות, משום שלדעתו מדובר באוכלוסייה הראויה לקירוב ולטיפוח, דעה שכבר ביטא בדבריו לעיל.³³ התבטאות חמה בזכותם של הבדווים העלה השר שרון בעצרת הזיכרון לחללים הבדווים, שהתקיימה בערב יום העצמאות תשנ”ז (וצולמה כערוץ 1 של הטלוויזיה הישראלית). בעצרת זו אמר, שהבדווים קשרו את גורלם עם מדינת ישראל, וכי קרבנותיהם הופכים אותם לראויים להענקת שוויון לאלה שגותרו בחיים. סוף-סוף נמצא קשר בין החובות שהבדווים נוטלים על עצמם מרצון, לבין הזכויות שהמדינה עומדת להעניק להם – כשפתרון בעיית הקרקעות היא אחת מהן. אם אכן מעייניו של השר נתונים לגאולת אדמות הנגב, שתביא את הקונפליקט לקצו, מוקדם עדיין לקבוע.

אחד האלמנטים המשכנעים בגישתו החדשה של השר היא העובדה, שבחר להקים את “המינהלה לקידום הבדואים” ולאיישה באישים המזוהים דווקא עם השמאל, אנשים שיש

32 ריינר, הארץ, 7.5.1997.

33 חליפה, שם.

להם ניסיון קודם בביצוע "חוק השלום", ולא נגרר אחרי לחצים פוליטיים למנות אנשים מהליכוד, לביצוע המדיניות החדשה.³⁴

אין כל קושי להוכיח שליכוי האש של חודש אוקטובר לא בא במקרה. שר החקלאות ומנכ"ל משרד ראש הממשלה, אשר דיברו על גול של כ-800,000 דונם על-ידי הבדווים בנגב, הם שגרמו לפיצוץ התקשורת והפוליטי בין הבדווים לבין הממשלה. ובאשר להיקף הקרקע שהבדווים תובעים – 800,000 דונם – הבדווים, אכן, תובעים כמות כזו של קרקע והמדינה אף הכירה בזכותם עליה בהיקף זה, כשבפועל הם מחזיקים כ-250,000 דונם.

אולם שורש ההתפרצות הוא בפרשנות לגבי מעמדה של מכסת אדמה זו – הבדווים רואים עצמם כבעלי זכות "מולכ" עליה. אך בממשלה (וגם בציבור) יש מי שאיננו משלים עם הוויתור של המדינה על האדמות הללו; אלה רואים בבדווים "גוזלי-אדמות-מדינה", מבלי לברר את פרטי הגלגלה, או, כיצד התגלגלה זכות החזקה לידיהם, וכן היכן, כמה, על-ידי מי וממתי. השאלה האמתית היא – האם הבדווים פלשו לאדמות שזכותם עליהן לא הוכרה? אילו עמד לרשות המדינה האמצעי הפשוט ביותר – מיפוי המגדיר באופן מדויק מהן האדמות שהמדינה רשמה לזכות הבדווים במהלך שנות השישים וראשית השבעים, במסגרת מיפוי ורישום הקרקעות בנגב בידי פקיד ההסדר שבמשרד המשפטים, כאדמות "חזקה" – כי אז הבעיה האמתית הייתה מוגדרת, מנומקת ומבוססת על עובדות. אם פעולה זו לא תיעשה בהקדם – גם לצרכים פרקטיים נוספים וחיוניים – כי אז יהיו תמיד חילוקי-דעות ביחס להיקף התביעות של הבדווים, והשטחים המשתייכים למדינה ו/או לבדווים לא יזוהו.

למצות את הדין עם העבריינים

אם נדרשת כיום פעולה לזיהוי האדמות, בייחוד על-ידי גורמי האכיפה (במשרד הפנים) והסיירת הירוקה – הם נאלצים לשלוף, בכל פעם מחדש, את המפות של מינהל מקרקעי ישראל. לעתים מתפתח קונפליקט מקומי בין הסיירת לבדווים בגלל אי-הכנת שיעורי בית לגבי הזכויות על קרקע המריבה. אך בין זה לבין הקביעה החד-משמעית שהבדווים פולשים או גזלנים, כביכול, עדיין מתחייבת בדיקה בשטח. מאידך גיסא, אין זה אומר שלא קיימות פלישות של בדווים לאדמות מדינה. ראש מינהלת הבדווים, אומד אדמות אלו בכ-120,000 דונם – כמות אדירה, גם במונחים של הנגב עתיר האדמות.³⁵ לדעתו, יש למצות את הדין עם העבריינים בכל החומרה, לא רק בשל העברה כשלעצמה, אלא משום שרגישות הנושא עלולה להביא להתלקחות אלימה – והצדדים אכן היו קרובים לשכמותה בחודש אוקטובר.

34 שושני, 6.1.1997.

35 פרידמן, שם.

אשר-על-כן, אין מנוס מהמסקנה שכל עוד הקונפליקט לא נפתר, כל נגיעה בו עלולה לחולל התפרצות; ולא חסרים גורמים אינטרסנטיים המעוניינים בכך, מתוך כוונה שלא יימצא פתרון (והדוגמאות יידונו בהמשך).

מחמאות להרגעת הרוחות

אם יש נחמה-פורתא ביחסים שבין המדינה לבדווים, היא באה לידי ביטוי, מדי פעם, בביקוריהם והתבטאויותיהם של אישים חשובים בממשלה, בכנסת או מצד נשיא המדינה, שבאמת ובתמים רואים ביחסים עם הבדווים נכס יקר-ערך. דוגמה לכך נתן ראש הממשלה, בביקורו אצל הבדווים בנגב בראשית חודש דצמבר 1997; ראש הממשלה לא חסך בשבחי הבדווים, וציין את נאמנותם ואת הברית עמם – הכול, כמובן, תוך הרעפת הבטחות, שכבר רבים וטובים לפניו העלו. מחוות מעין אלה של ראש הממשלה אמנם עומדות כמשקל-נגד לגילויי הקונפליקט, אך כבואן מיד אחריהם, הן גורמות להרגעת הרוחות. ולא ייפלא שגם שר החקלאות ראה לנכון לפנות להתפייסות עם הבדווים לאחר ביקור ראש הממשלה. ובהקשר לקונפליקט הקרקעי – אין ספק שרק באווירה של רגיעה ניתן להביא את בעלי האדמות הבדווים לשולחן המו"מ; לא יעלה על הדעת שהם ישפילו עצמם ויסכימו לנהל שיחות על ויתור על אדמותיהם באווירה עכורה, שכן מי שיגיע לפשרה עם המדינה ייחשב לבוגד.

אין אישיות אחת בממשלה כיום, ובייחוד ב"ועדת השרים לענייני הבדואים", שאיננה חושבת כי מוטב לפתור את הקונפליקט בהקדם, ולו מהטעם שמחיר ההסדר עולה בהתמדה ומה שאפשר היה לסיים פעם במיליונים (ומדובר בתקופת "חוק השלום"), דורש היום מיליארדים!!! כיום מדובר בהוצאה של 2.1 מיליארד ש"ח לפתרון בעיית הקרקע ופיתוח היישובים (יישובים קיימים ואלה שייתוספו בעתיד הקרוב) שיוקמו במסגרת פתרון בעיית הקרקעות.

ביטויים להעמקת הקונפליקט מהצד הבדווי

בדברים שהובאו לעיל הראיתי כיצד הקונפליקט עלול להגיע לידי התפרצות, שגורמיה יהיו דווקא נציגי הממסד הממשלתי. עתה ברצוני לתאר את תהליך העמקת הקונפליקט מצד הבדווים, אם על-ידי עצמם ואם באמצעות גורם שלישי שכפה עצמו על הצדדים המסוכסכים.

התיאור שהובא לעיל מעלה שתי שאלות מרכזיות:

1. האם אנו עדים לתחילתו של קץ הקונפליקט הקרקעי על אדמות הנגב בין הבדווים לבין המדינה?

2. או שבעצם מוקדם לייחל לפתרון, בעיקר משום שהקונפליקט נשמט, במידת-מה, מידיהם של הבדווים ועבר לידי גורמים לאומיים, לאומניים ואחרים?

בכדי לענות על השאלות הללו, יש צורך לסמן במפת הקונפליקט את הגורמים המרכזיים שהפכו לשותפים לו, בטובתם של הבדווים או שלא בטובתם, ובעצם צריך לשאול: האם וכאשר יעמוד הבדווי, בעל האדמה, מול נציגי הממסד לנהל מו"מ על אדמתו, הוא יכול בשיקוליו שיקולים לאומיים, או שאלה יפרחו כלא-היו?

הגורמים המעורבים כיום בקונפליקט:

1. "ועד ה-40" — גוף שקם למטרה ספציפית: לסייע לכל היישובים הערביים המסוגלים כ"בלתי-מוכרים" לקבל הכרה של הממשלה (קרי, של משרד הפנים). יישובים אלה, שכרובם הם יישובי הבדווים בנגב ובגליל, סובלים מהיעדר תשתית ומהיעדר שירותים ממלכתיים; המאבק של "ועד ה-40" להעמיק את ההכרה ביישובים אלה, הביא אותם גם ליישובי הבדווים בנגב. אולם מתברר שפעילותו של הוועד איננה מצמצמת במאבק להכרה, אלא הוא עצמו הפך לצד בקונפליקט הקרקעי. לדברי מרואיינים בדווים — מעורבות הוועד העבירה את הדגש מתחום ההכרה (דהיינו, היישוב) לתחום הקרקעי, כשלתוכו הם מעבירים מסרים החורגים ממטרת פעילותם המוצהרת.

2. חברי כנסת ערביים — וכיחוד מתנועת "מד"ע", שאינם מותרים על אף אפשרות להיות מעורבים בדיונים בענייני הבדווים. כדוגמה למעורבות התנועה הועלתה קודם התבטאותו של ח"כ דראושה, שאין בה כדי להרגיע את השטח, נהפוך הוא. גם אין ביטחון שהוא מייצג נאמנה את כוונות הבדווים. לזכותה של תנועה זו יש לזקוף כנס שהתקיים בלקייה, ביזמת חבר-כנסת בדווי מהיישוב הזה. היה זה כנס שהתקיים ברוב-עם באחד מימי שישי של שנת 1994, ואשר אליו הוזמנו ראשי התנועה האסלאמית; אליהם הצטרפו כל השיחים הבדווים שהזדהו עם מטרת הכנס, שגולת הכותרת שלו הייתה השתתפותו של גייבריל רג'וב (האיש שנחשב כ"מספר 2" ברשות הפלסטינית). באותו כנס, בו נכחתי גם אני, נשמעו נאומים וסיסמאות מהסוג של גאולת הנגב והבדווים היושבים בו מידי היהודים (במשמעות של הכובשים הזרים). אין זה מיותר לקבוע, שהכנס עורר רגשות של תקווה מצד הרבה בדווים שבתיהם נהרסו בידי היחידה לאכיפת חוקי הבנייה. גם אין ספק בכך שכאשר נשמעות הצהרות מעין אלה, שבצדן גם אזהרות מפורשות מפני הגעה לפשרה על האדמות שבסכסוך, אש הקונפליקט איננה דועכת אלא להפך. ובאמת, במספר ריאיונות שקיימתי אחרי הכנס היו מי שאמרו שכל שהם צריכים לעשות זה להצטייד בסבלנות ולהמתין ליום שבו מדינת ישראל תיחלש וכל הנגב ישוב לידי הערבים (כהבטחת חברי-הכנסת ורג'וב). כמשקל-נגד, ולמען הדיוק,

יש להעמיד את הברווים המפוקחים, שבריאיונות מאוחרים וכמבט ממרחק של זמן נראו הדברים כהבטחות־שווא, וכי יש לשוב למציאות. וכל־כך למה? מפני שלבריהם, אותו חבר־כנסת בדרוי המטיף השכס־והערב להימנע מהסדרי פשרה עם נציגי הממשלה על האדמה, הוא ומשפחתו הגיעו זה מכבר להסדרים אלה, על־פי עדותו של בן־דוד,³⁶ וכדברי המשנה: "הודאת בעל־דין כמאה עדים דמי".

תקצר היריעה מלפרט את מעורבותם של חברי־הכנסת הערכיים, שמבחינתם ועל־פי שיטתם, כל רצונם הוא לסייע לבעלי האדמות הברווים, ולברווים בכלל, בפתרון מצוקותיהם; אך בנושא הקרקעי נמצא חלק מהם נוהג בצביעות, דבר שאיננו תורם להקהיית הקונפליקט.

3. "ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל" — עד לשנה האחרונה הסתפקה הוועדה בביקורים בנגב ובהכעת תמיכה בברווים מרחוק. אולם, כמו "ועד ה־40", גם חברה פעלו להעברת מוקדי "יום־האדמה", שחל מדי שנה כ־31 בחודש מרס, ממרכז וצפון הארץ אל הנגב. למעשה, האנרגיה שהייתה כרוכה באירועי ימי האדמה, מאז יום האדמה הראשון בשנת 1976, דעכה והלכה; לשם הזרקה אנרגיה חדשה, הועברו חלק מהאירועים, החל בשנת 1993 ביזמת "האגודה לסיוע והגנה על זכויות הברווים בישראל" — לנגב. אולם יום האדמה של שנת 1994 יוחד בעיקרו לברווי הנגב, ואירועי המרכזיים התקיימו ברהט. כך נפתחה מסורת חדשה של קיום חלק מהאירועים ביום זה במקומות שהופקעו מידי הברווים בנגב ו/או במקומות שבהם השלטונות הרסו בתים בלתי־חוקיים, סמוך ליום האדמה. ימי אדמה אלה מצטיינים, כמובן, בהתעוררות רגשות.

לבד מהאירועים הללו, יש לציין פעילויות וכנסים אד־הוק המאורגנים בשיתוף פעולה בין חלק או כל הגורמים הפוליטיים. אחת הדוגמאות האחרונות מתייחסת לקנס שהתקיים באום־בטון, ב־28.11.1997, ואשר בו השמיע ח"כ טאלב א־צאנע את הדברים הבאים:

"הגיע הזמן שהאוכלוסייה הערבית תבין שבעיות הברווים בנגב אינן רק שלהם, אלא של כל ערביי המדינה".³⁷

4. "האגודה לסיוע והגנה על זכויות הברואים בישראל" — אגודה זו היא הפעילה ביותר מבין הגופים הערביים המעורבים בקונפליקט הקרקעי, ולא רק בו. אין אירוע, מקרה אכיפה של חוקי הבנייה או כל יזמה אחרת, שהאגודה אינה מעורבת בו. אולם היא מעולם לא הוכיחה את יכולתה להשפיע, שכן דווקא הברווים אינם נענים ליזמותיה, מלבד לאירועים הקשורים בקרקע, שערכם נקודתי וזמני בלבד.

36 ראה א־צאנע, ריאיון מ־5.12.1997.

37 מאירי, מעריב, 23.11.1997.

5. המועצה האזורית לכפרים הבלתי-מוכרים בנגב – גוף שהוקם אך לאחרונה ומטרותיו העיקריות הן, בראש ובראשונה, להכיר ביישובים/בכפרים הבלתי מוכרים ולספק להם שירותים, "כדיוק כפי שמקובל ברהט", שהיא עיר-הראשה הבדווית בנגב.³⁸

השותפים לקונפליקט – מצד הממסד והיהודים בכלל

1. הממשלה – שנציגיה בזירת המאבק הם:
  - א. "ועדת השרים לענייני הבדואים" – שבה מכהנים כל השרים שלמשרדם יש נגיעה לנושא קידום ענייני הבדווים, ובראשם פתרון בעיית הקרקעות. הוועדה קובעת את המדיניות ואמורה לפקח על ביצועה, באמצעות ה"מינהלת לקידום ענייני הבדווים". למעשה שר התשתיות הלאומיות הוא השר הפעיל ביותר בוועדת השרים.
  - ב. "המינהלת לקידום ענייני הבדואים" – היא הגוף הממונה על ביצוע המדיניות והחלטות ועדת השרים. בראש המינהלת מכהנים שלושה אישים שניסיונם בביצוע "חוק השלום" הביא לגיוסם לתפקידם על-ידי שר התשתיות הלאומיות.
2. הכנסת – שנושא הבדווים עלה רבות לדיון מעל דוכנה, אך בעיקר הדיונים המעמיקים בוועדות הפנים, הכלכלה, העבודה והרווחה, החינוך, ולעתים גם בוועדות אחרות. הוועדות מזמינות מומחים, נציגי ממשלה ובדווים מן השורה, שלעבודת הוועדות יש עניין בעדויותיהם. הוועדות דואגות להעביר המלצותיהן והחלטותיהן לידיעת השרים הנוגעים בדבר, ולא פעם מתבררות שם בעיות הקשורות בקרקע, גם כשהנושאים הם אבטלה, רווחה, בעיות של אורבניזציה ועוד.
3. אמצעי התקשורת – תפקיד חשוב ביותר ממלאה התקשורת, על כל גוניה, המביאה את הידיעות מהשטח בזמן אמת. יתר על כן, הבדווים למדו שהם מסוגלים לנצל את התקשורת לטובתם; גם העיור עושה את הבדווים ואת האירועים במושבים לנגישים יותר. מאידך גיסא, לא פעם הוסיפה הטלוויזיה שִׁמְן למדורה, בעיקר בהציגה תמונות של הרס מבני-מגורים שנעשה במסגרת אכיפת חוקי הבנייה. מרואיינים רבים מעידים שהרושם של תמונות אלה קונה שביתה בזיכרונם ובתודעתם של ילדים ונוער ומכין אותם, נפשית ומעשית, לכל קריאה להשתתף בהפגנות, השבתות, ועֲבֵרוֹת אחרות (הצבת מחסומים, זריקת אבנים, שִׁרְפַת דגלים וכיו"ב). הדבר בא לידי ביטוי בדיווחים השנתיים של המשטרה, אשר במרכזם המאבק על הקרקע (לסט, 1990). אין הכוונה לומר שאין מקום לאמצעי התקשורת, או שיש להכתיב להם "מותר

ואסור" בנושא הברווים; אדרבה, בהיעדר הסברה מצד הגורמים הממלכתיים לגבי "חצי הכוס המלאה" שבעשייה במגזר הברווים, הם ממלאים את החסר. ובכלל, רבים ממאמריי-המערכת בעיתונות הכתובה כמו גם כתבות טלוויזיוניות, מביאים את עניינם של הברווים, בדרך-כלל באור אוהד, ובכך דווקא תורמים להרגעה.

4. אנשים פרטיים — שמספרם רב מספור, המתחלקים בין המצדדים לבין השוללים את זכויות הברווים על האדמות הנתבעות על-ידם. באחת הדוגמאות, טוען זיו במאמר בעיתון — "האדמות אינן של הברווים"³⁹. הוא מבסס את קביעתו על מקורות ועל עובדות היסטוריות, כדלקמן:

- א. "השלטון התורכי... וכן השלטון המנדטורי לא הכירו מעולם בזכויות הבעלות של הברווים... שניתן היה להכיר בזכויות מרעה בלבד ולא בזכויות או בעלות..."
- ב. "... בראשית שנות השבעים, כאשר הוכרז על הסדר קרקעות בנגב הצפוני, הגישו הברווים תביעות על מרבית השטח... מרביתן היו תביעות כוזבות..."
- ג. "...נושא האדמות בשבילם הוא בעל ערך מנטלי לאומי ולא מקור מחייה..."
- ד. "... אין אף לא פסק-דין אחד, המכיר בברואים כבעלים..."

והוא מסכם:

"יוצא מכך, כי כל המאבקים על אדמות המדינה נובעים מרצון הברואים להשתלט על קרקעות לא-להם ואף להתעלם ביודעין מהחוק ונציגיו"⁴⁰.

לצד הטענות הנ"ל, ניתן להציב טענות-נגד, גם הן "משכנעות" וכבודת-משקל, כחלקן משפטיית אך כרוכז בשם הצדק, המוסר, והמעשה האנושי, שיש להחילן על בריווי הנגב. עמדה זו קנתה שביתה ב"אגודה לזכויות האזרח", שבין ראשיה עומדים מזמן לזמן שופטים מבית-המשפט העליון — ושכמובן, אין לזלזל במעמדם ובדעותיהם בנושא זכויות הקרקע של הברווים. אולם לגופו של עניין, פעילותם ופרסומיהם גורמים לברווים להאמין שהצדק עמם ולא עם המדינה.⁴¹

המאבק ימשיך להיות אקטואלי

המאבק על אדמות הברווים בנגב, המוגדרות "כאדמת מריבה" (בן-דוד, 1996), מסרב להיות נחלת ההיסטוריה. הוא ימשיך להיות אקטואלי ולהעסיק את הגורמים הנוגעים בו (כפי שהובא לעיל), כל עוד הסכסוך על האדמות טרם יושב. החשש הוא שמצב של מבו

39 זיו, מעריב, 11.8.1996.

40 שם, שם.

41 עמית, 1979, עמ' 11-12.

סתום יימשך לגבי רוב הבדווים בעלי האדמות ולו מפאת אי-הסכמה לתמורות שהמדינה מציעה. אולם כריכת הפתרון הקרקעי בפתרון היישובי עשויה לשמש זָרָו שיניע לקראת פתרון ופשרה. זאת אם המדינה תאמץ מדיניות לפיה לצד תמורות מוגדלות (בכסף ובקרקע) יוקמו לבדווים גם יישובים כפריים, שכן ההתיישבות העירונית מיצתה את עצמה ואינה אטרקטיבית עוד. כאמור, האלטרנטיבה עלולה להיות בבחינת אסון חברתי ופוליטי, הן לבדווים והן למדינה, ושני הצדדים מודעים לכך. מכאן גם צמחה היזמה החדשה של הממשלה כפי שתוארה קודם, וגם של הבדווים, שהחלו מגיעים, אף כי בהיסוס ולא במספרים גדולים.

גם אם הבדווים הפכו לכינור שני במאבק על זכויותיהם על הקרקע, הנה כי כן אין הם יכולים להישאר אדישים וחסרי מעש כאשר מלאכתם נעשית בידי אחרים. הם לפחות מודעים לנעשה בשמם, אם גם נוח להם להכחיש כל קשר להתבטאויות קיצוניות הנאמרות בשמם, אך אין ספק שזהו חלק ממאבקם.

במאמר זה נמצא, שהמאבק איננו שוכך וכי די בגירוי קטן על-מנת ללבות אותו. קיים חשש (ואני מקווה שאתבררה), שמעתה בעלי האדמות הבדווים ישאפו להשיג תנאים טובים יותר במו"מ (הקבוצתי או הפרטני) לפשרה על הקרקע – ולא יעסקו במאבק פוליטי-לאומי, שלדידם של רבים הוא עדיין זר ומזר.

מי שמתנגד "להיכנע" לבדווים אינו מבין את האלטרנטיבה

הסכסוך שפרץ באוקטובר העלה אמנם את הקונפליקט לספרות גבוהות של אלימות מילולית, אך מסתמנת, אצל שני הצדדים, עייפות מהמצב של סכסוך מתמשך, אף-על-פי שהבדווים מצהירים על נכונותם להמשיך ולהילחם על זכויות הקרקע שלהם (ודי לעיין בעיתונות בכדי להיווכח בכך). הפרדוקס הוא שמול גישה החדשה והחיובית של הממשלה לפתור את הבעיה, ממשיכות להדהד בחלל אזהרות מפני התפרצות או "אינתיפאדה בדווית" (והעיתונות מלאה באלה בחמש השנים האחרונות). מעולם לא הושמעו דברים כה בוטים כלפי הבדווים כמו אלה שהושמעו בחודש אוקטובר 1997, וזאת מפי שרים ופקידים בכירים בממשלה; הייתה תחושה של שרפת-גשרים, עד שנציגי שני הצדדים מצאו דרך לשכך את המשבר.

מי שמתנגד "להיכנע" לבדווים, או מתנגד להגיע להסדר עמם, או שעלויות ההסדר עמם מוגזמות לטעמו – פשוט איננו מבין את האלטרנטיבה. אסור שהיד תרעד עכשיו לנוכח הסיכוי להגיע להסדר עם הבדווים, ולמשלם המסים עמם. ואני מסכים עם קביעתו של ריינר

בקבעו ש"בכסף יקנו [הברווים — י.ב.ד.] השכלה, יקימו עסקים ויבנו לעצמם שכונות מגורים כעומר. התל"ג מן הנגב יעלה ומסים יזרמו לקופת האוצר. זה רע ליהודים?"⁴²

ואחרון אחרון, עמדתי בנושא היא: על-סמך היכרותי את הנושא באופן בלתי-אמצעי אומר שעדיין רב החיוב ביחסי הברווים והמדינה. בעניין זה אני סומך דווקא על הברווים שעד היום הוכיחו את נאמנותם, למרות ה"מעידות" שלהם ושל המדינה שהתבטאו בהתפרצויות פה ושם, או בעבריינות פוליטית וביטחונית — שלא את כולן יש לייחס לבעיית הקרקעות. הרוכ הגדול והדומם של הברווים רוצה בפתרון, אם הממשלה תספק את דרישותיהם, ונראה שהיא אכן פועלת בכיוון זה.

הצעות והמלצות כלליות

הואיל ופניית שר החקלאות הייתה לראש הממשלה, שנדרש לנקוט פעולה נגד "גזולי האדמות והמקצינים", מצאתי לנכון להגיב וגם להמליץ על הצעדים הבאים, הנראים לנו דחופים ובעלי עדיפות עליונה, אותם הפנתי לראש הממשלה ב"דף עמדה" כשבועיים לאחר פרוץ משבר אוקטובר 1997:

1. לגשת לאלתר לביצוע התכניות וההחלטות של ועדת השרים ביחס לבעיות הקרקע והתיישבות הקבע. התשתית הארגונית לכך קיימת כבר מאז קיבל שר התשתיות על עצמו את הטיפול בענייני הברווים והצליח להשיג את המשאבים הדרושים לכך.
2. לגסח מדיניות ברורה וחד-משמעית ביחס לברווים בישראל. הדבר ימנע תופעות מעין אלה שתוארו בעיתונות. וחשוב מכך — הדבר יחזיר את האמון ההדדי בין הברווים למדינה וימנע מגורמים אינטרסנטיים (ובייחוד מגורמים קיצוניים, מבחוץ ומבפנים) לנצל את מצוקת הברווים לצורכיהם.
3. לשתף את האוכלוסייה — כהנחיית קבע — בתהליכי תכנון, או אפילו בכינון נציגות קבע של בעלי מקצוע בתחום הפיזי ובתחום הקהילתי.
4. לבצע לאלתר סקר קרקעות — שיגלה האם ובאיזה היקף היו פלישות של ברווים לאדמות מדינה ומיהם הפולשים, זאת בכדי לנקוט פעולות חוקיות נגדם. הסקר חיוני כדי להגדיר ולקבוע, אחת ולתמיד, את מפת הבעלויות והחזקות על האדמות שעליהן יושבים הברווים, מול אדמות המדינה, והוא יזרו את מימוש התכניות לגבי מטרופולין באר-שבע והנגב בכלל.

42 ריינר, הארץ, 11.12.1996.

5. להפסיק מיד את אכיפת חוקי הבנייה, שזה מכבר פשטה את הרגל, עניינית ומוסרית, עד אשר יוקמו היישובים הנוספים; יישובים שיהוו בוודאי אלטרנטיבה הולמת יותר לדרישות הכדווים ואין בהקמתם נזק למדינה ולמדיניותה.
  6. לשלב בתכניות וכפתרונות המרכזיים (קרקע והתיישבות) תכניות להתאמה והגברה של מערך הרווחה לאוכלוסייה הכדווית, לרבות תכנית סיוע מיוחדת ומגוונת לתושבי העיירות הכדוויות שתסייע בהסתגלותם לחיים אורבניים.
  7. להקדיש משאבים רבים יותר בתחום החינוך, תוך שימת דגשים על שלושה היבטים:
    - א. חינוך לישראליות.
    - ב. השקעה מסיבית בגיל הרך (0-5); השכלת מבוגרים והשלמת בגרויות.
    - ג. טיפול באלמנטים החיוביים והאוניברסליים במורשת הכדווים.
    - ד. להמשיך במגמת הפיתוח הפיזי – תוספת כיתות, החלפת מבנים ישנים ושכלול התשתית בפזורה.
    - ה. מחשוב כל התחומים הניתנים להסבה, והכנסת המחשב לכל הכיתות – כולל לגן הילדים.
- בין היתר הצעתי, שמכון ירושלים לחקר ישראל, כמוסד אקדמי ובלתי פוליטי, העוסק במחקרי מדיניות ובהם גם מחקרים וייעוץ בנושא הכדווים בישראל, יציע את עזרתו בקידום וביישום הפתרונות שהוצאו על-ידי "ועדת השרים לענייני הכדואים", פתרונות שביצועם מתעכב למרות זמינות המשאבים.
- המכון סבור שיש לטפל בבעיות הכדווים באופן מהיר וענייני, מתוך דאגה לעתיד היחסים שבין הכדווים למדינה – ולא מתוך פולמוס והאשמות הדדיות.

רשימת מקורות

- אל-אעסם, פ', ריאיון אישי מיום 4.11.1997.
- אלגזי, י', "כאירועי יום האדמה הועלו תביעות להפסיק הפקעת אדמות, להכיר בכפרים ולהסיר הסגר", הארץ, מיום 31.3.1996.
- אלגזי, י', "תגובות וזעמות וקריאות לפיטורי השר רפאל איתן בעקבות דבריו נגד הכדווים", הארץ, מיום 26.10.1997.
- אלגזי, י', "כדווים שקופים", הארץ, מיום 31.10.1997.
- אלגזי, י', "עמותות 'סיכוי': מאז בחירת נתניהו נעצר תהליך סגירת הפערים בין האוכלוסייה הערבית ליהודית", הארץ, מיום 30.11.1997.

- אלוש, צ' וע' רפפורט, "גשש בדואי: אני שוקל להחזיר את הציוד ולהשתחרר מזה"ל", ידיעות אחרונות, מיום 26.10.1997.
- אל-הזייל, ע', הרצאה בכנס האגודה הגאוגרפית בנושא הכדורים בנגב, "מפסיכיות לאסרטיביות", 27.12.1997, באר-שבע.
- אל-עארף, ע', תרצ"ז, תולדות באר-שבע ושכטיה, דפוס שושני, תל-אביב.
- א-צאנע, נ', ריאיון אישי מיום 5.12.1997.
- ביילי, י', "מלחמת רפול בכדורים", הארץ, מיום 27.10.1997.
- ביילי, י', "מבט לחדשות", ערוץ 1 בטלוויזיה, 10.11.1993.
- בן-דוד, י', 1995, "הקונפליקט הקרקעי בין בדוויי הנגב לבין המדינה", קרקע, 40, עמ' 61-91.
- בן-דוד, י', 1996, מריבה בנגב – בדוויים, יהודים, אדמות, מחקרים על החברה הערבית בישראל, בהוצאת המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, בית ברל.
- בן-דוד, י' וא' ברקאי, 1996, "אדמות הכדורים בצפון – מאבק שלא צריך היה לקרות", קרקע, 40, חלק א, וקרקע, 41, חלק ב.
- בר, א', 1989, "עיצוב הסביבה הפיסית ברהט", חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, המחלקה לגאוגרפיה, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע, עמ' 8-46.
- בר, ג', תשל"ג, ערכי המורח התיכון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- בר-צבי, ש', תשל"ט, "מאפיינים של חיי הכדורים בנגב בטרם התנחלות", ארץ הנגב – אדם ומדבר, שמואלי, א' וי' גרדוס (עורכים), הוצאה לאור של משרד הבטחון, תל-אביב, עמ' 621-630.
- ברסלבסקי, י', תש"ז, "ארץ הנגב", הידעת את הארץ, ב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 236-274.
- גבאי, י' (כמי שהיה פקיד ההסדר במשרד המשפטים) – בהוצאה במרכז ג"י אלון, ביום 16.4.1997, בנושא: "הבעיה המשפטית של הסדר הקרקעות עם בדוויי הנגב".
- גבאי, י', "הסדר הוגן לכדורים" (מאמר מערכת), הארץ, מיום 27.10.1997.
- זיו, י', "האדמות אינן של הכדואים", מעריב, מיום 11.8.1996.
- חליפה, א', "בשורה לאוכלוסיה הכדואית בנגב: ועדת השרים החליטה על בחירות בחמש הרשויות הכדואיות החדשות", שבע, מיום 27.11.1997.
- לכונטיץ, ז"ד, תרפ"ד, לארץ אבותינו, הוצאת א' איתן וס' שושני, תל-אביב.
- להב, ה', "רפאל איתן מזהיר מהתפרצות אלימה בקרב הכדורים העלולה להתפשט לכל המגזר הערבי", הארץ, מיום 24.10.1997.
- להב, ה', "בראש פעולותיו כמנכ"ל: הגנה על קרקעות מדינה ושינוי עדיפויות לאומיות", הארץ, מיום 24.11.1997.
- לסט, ג', 1990, "ההקצנה הדתית והפוליטית של בדוויי הנגב: על רקע תהליך העיור", עבודה סמינריונית, במכללה לביטחון לאומי.

עוד על הקונפליקט הקרקעי בין בדוויי הנגב לבין המדינה

- מאירי, ש', "מנהיגי הבדווים: רפאל איתן הוא פצצת זמן מהלכת, שמסכנת את הדו־קיום", הארץ, מיום 27.10.1997.
- מאירי, ש', "ועדת המעקב של ערביי ישראל מצטרפת למאבק הבדווים בנגב", הארץ, מיום 23.11.1997.
- מדינת ישראל, "חוק רכישת מקרקעין בנגב, הסכם השלום עם מצרים, תש"ם—1980". לנושאי המאמר רלוונטיים התנאים לפשרה שנלוו לחוק והיוו חלק ממנו.
- מכתב השיחיים של בדוויי הנגב (מ־18.1.1989) לסגן שר האוצר, דאז, רוני שחר, המהווה הצעה נגדית שלהם להסדר קרקעות. בסעיף הראשון בהצעה הם עומדים על כך, שכל האדמות שהופקעו בעבר ושלא נעשה בהן שימוש, יוחזרו לבעליהן.
- ספר בראשית, פרשת וישלח, פרק ל"ה.
- עמית, ד', 1979, "בעיות משפטיות הקשורות למצבם של הבדווים", רשימות בנושא הבדואים, 10, עמ' 10-21.
- פרידמן, ש', "דיון סוער בוועדת הכלכלה על בעיית הבדואים בנגב", מעריב, מיום 4.11.1997.
- קרסל, ג"מ, י' בן־דוד וח' אבורכיעה, 1991, "תמורות כבעלות על הקרקע אצל בדוויי הנגב במאה השנים האחרונות: ההיבט התוך־שבטי", המזרח החדש, כרך לג (129-132), עמ' 39-69.
- קרק, ר', 1995, "קרקע ורעיון גאולת האדמה בתרבויות מסורתיות ובארץ־ישראל", בתוך ר' קרק, קרקע והתיישבות בארץ־ישראל 1830-1990, המכון לחקר שימושי הקרקע, עמ' 17-32.
- ריינר, א', "גם אום אל־פחם היא אינטרס ישראלי", הארץ, מיום 11.12.1996.
- ריינר, א', "בחזרה ממדינה ליישוב", הארץ, מיום 7.5.1997.
- רייפנברג, א"א, תש"י, מלחמת המזרע והשימון, מוסד ביאליק, ירושלים.
- שושני, ד', ריאיון אישי מיום 6.1.1997.
- Awad, M., 1962. "Nomadism in the Arab Lands of the Middle-East", *The problems of Arid Zone proceedings of the Paris Symposium*, Arid zone Research, 18, UNESCO.
- Cassidy, F., 1988. *After Native Claims? The Implications of Comprehensive Claim Settlements for Natural Resources in British Columbia*; Colicham Books and the Institute for Research on public policy.
- Clark, J.L., 1959. "Studies of Semi-Nomadism in North Africa", *Economic Geography*, 35, 2. .
- Hillman, O.W., 1996. *This Land Was Theirs; A Study of North American Indians*, Mountain View, Calif.: Mayfield pub.
- Jennings, F., 1993. *The Founders of America: How Indians Discovered the Land, Pioneered in it and Created Great Classical Civilizations, How they were plunged*

- into A Dark Age by Invasion and Conquest, and How they are Reviving*, New York; W.W. Norton.
- Monteil, V., 1959. "The Evaluation and Settling of Nomads of the Sahara", *International Social Science Journal*, 11, 40.
- Rovillois-Brigol, M., 1963. "La Sedentarisation Autox d'Quaraqala", *Nomads at Nomadisme au Sahara*, Recherches sur la zone Aride, 19, UNESCO, Paris.
- Tennant, P., 1991. *Aboriginal Peoples and Politics: The Indian Land Question in British Columbia, 1849–1989*, Vancouver: University of British Columbia Press.

---

* זוהי לי הזדמנות נעימה להודות לאנשים בשני המכונים, "מכון ירושלים לחקר ישראל" ו"המכון לחקר שימושי קרקע", שליוו את עבודת המחקר, כל אחד בתחום עיסוקו, בנושא: "הבדווים בישראל – חברה בתמורות", שמאמר זה הוא חלק ממנו. אני מודה במיוחד לגב' אורה אחימאיר (מנהלת מכון ירושלים), לפרופ' אברהם (רמי) פרידמן (ראש המכון) וכמובן – לריקי, חמוטל ואילנית. במכון לחקר שימושי קרקע, יעמדו על הברכה מר שמעון בן-שמש (ראש המכון), הגב' גלילה, מר דוד איתן וד"ר גבי אלכסנדר.

** ד"ר יוסף בן-דוד, מכון ירושלים לחקר ישראל והמכון לחקר המדבר, אוניברסיטת בן-גוריון כנגב.